

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
15

HELSINKI 2005

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2005

Markus Hiekkänen

Viipurin keskiaikaiset kivikirkot ja niiden kohtalo

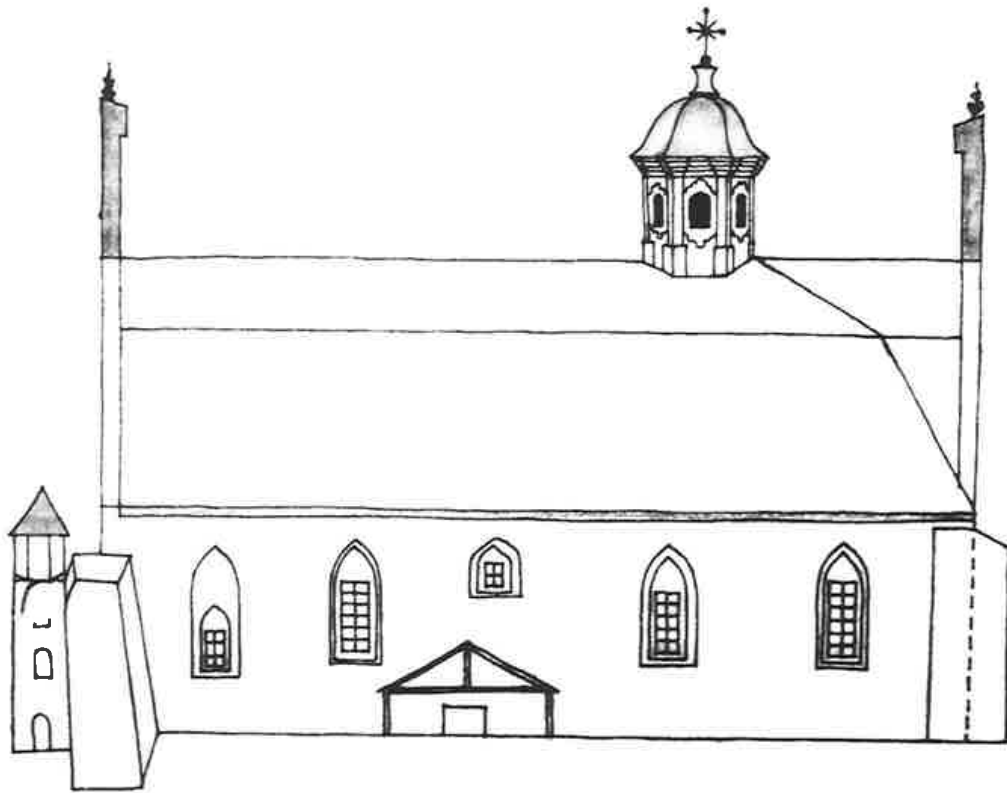
Viipurin kaupunkiin rakennettiin keskiajalla kolme kivikirkkoa, jotka ovat kaupunginkirkko, dominikaanikonventin kirkko ja fransiskaanikonventin kirkko. Lisäksi kaupungin muurien sisällä oli aika ajoin pyhän Maria Magdalenan hospitaalin kappelikirkko ja linnassa puolestaan linnakappeli. Erityisesti kivikirkoista on saatu viimeisen kymmenen vuoden aikana aivan uusia tietoja, tuloksia ja tulkintoja, joita on esitelty pienilevikkisissä akateemisissa tutkimusjulkaisusarjoissa. Seuraavassa esitellään niistä tärkeimpiä.

Viipurin kaupunginkirkko

Viipurin seurakunta perustettiin melko varmasti 1200-luvun lopussa ennen kuin varsinainen kaupunkiyhteisö alkoi muodostua ja sai sittemmin kaupunkioikeudet. Seurakuntayhteisö käsitti tuolloin sen, mikä uudella ajalla muodosti maaseurakunnan ja kaupunkiseurakunnan. Yhteisön kirkko lienee perustettu sille paikalle, missä myöhemmin muuratun kivikirkon raunio edelleen seisoo.

Kirkolta tuli olemaan suora, luultavasti harkittu näköyhteys 300 metrin päässä pohjoisessa/pohjoisluoteessa olevaan linnasaareen. Yhteyden välitti rannasta kirkkomaan aitaan ulottunut pitkänomainen, rajoiltaan melko epämääräinen toriaukio, joka näkyy hyvin vuonna 1638 laaditussa kaupungin asemakaavakartassa. Torilla ihminen seisoj monumentaaliaukiolla, jonka toisessa päässä kohosi linna, toisessa kirkko – hän oli maallisen ja hengellisen vallan maiseman sisällä.

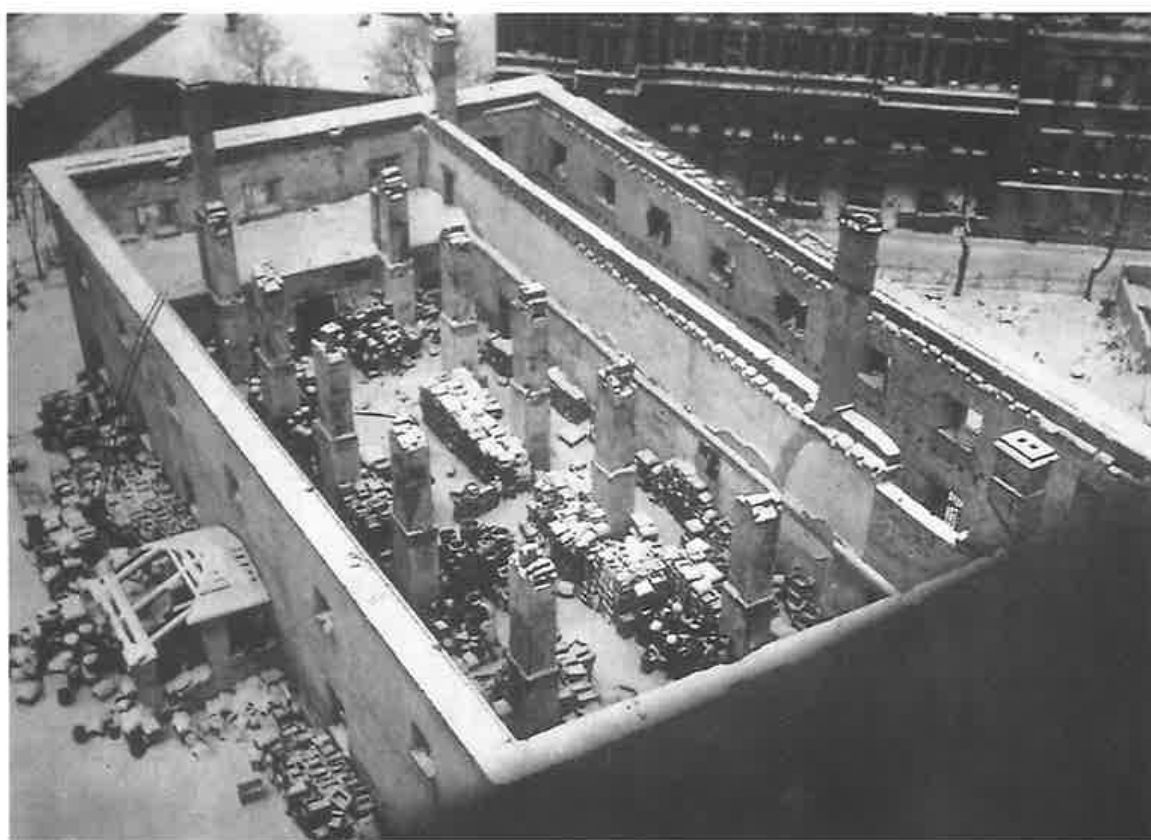
Ensimmäinen kaupunginkirkko 1200-luvun lopussa oli puuta ja niin olivat noin 150 vuoden ajan seuraavatkin kirkkosukupolvet, joita lienee ollut usei-

*Viipurin kaupunginkirkon keskiaikaisesta ulkonäöstä on vain vähän tietoja ja varsinkin kuvamateriaali on niukkaa. Viipurin kaupunginarkkitehti Viktor Dimitriev löysi 1980-luvulla tuolloisen Leningradin valtionarkiston osastosta muutamia piirustuksia, jotka oli vuonna 1744 tehnyt keisarillisten insinöörijoukkojen virkailija Jegor Isakov. Dimitriev lähetti piirustuksista valokuvat julkaistaviksi kirjoittajan väitöskirjassa (1994 s. 63, 155, 195 ja 203). Vaikka mittauspiirustusten tekoaikaan mennessä olivat rakennuspiirteet muuttuneet, saatiin kuitenkin uusia tietoja, jotka vaikuttavat luotettavilta kuten kirkon eteläseinän ikkunoiden suippokaarisuus ja niiden keskinäinen erikokoisuus samoin kuin länsipäädyssä olevan pienen tornin muoto. Myös keskiaikaiset päädyt näyttävät seisonen vielä 1744. Sen sijaan torni lie-
nee kuulunut ortodoksisen kirkon lisäykseen Suuren pohjan sodan jälkeen. – Valokuva Viktor Dimitriev 1992.*

ta peräkkäin ennen kivikirkon muuraamista. Tämän voinee päätellä niistä tiedoista, jotka koskevat kaupungin joutumista sodan jalkoihin. Novgorodilais-
ten tiedetään hyökänneen kaupunkiin ainakin vuosina 1294, 1322 ja 1351. On hyvinkin luultavaa, että kirkko poltettiin ehkä jopa joka kerta. Varmasti näin tiedetään tapahtuneen 1411, jonka jälkeen uusi puukirkko oli rakennettu vuoteen 1415 mennessä.

Valmistunut rakennus olikin kaupunginkirkon sukupolvien sarjassa viimeinen puukirkko ja se tultiin korvaamaan kivikirkolla jo muutamia vuosikymmeniä myöhemmin. Kivisen kirkon rakentamishanke ajankohtaistui 1430-luvulla Krister Nilssonin (Vase-sukua) linnanpäällikkyyyskaudella (1417–1442). Ei liene perusteetonta uskoa, että hän oli yksi aloitteentekijöistä ja myös hankkeen taloudellisista tukijoista. Herra Kristerin toiminnasta jälkimmäisessä suhteessa ei ole kirjallisia todisteita, mutta hänen kilpailijansa ja seuraajansa Karl Knutssonin (Bonde-sukua) rooli näkyy lähteissä. Eräs-

Viipurin kaupunginkirkko tuhoutui helmikuun 1940 suurpommituksissa palopommin aiheuttamassa tulipalossa. Arkkitehti Erkki Kartano otti kuvan syksyllä 1941 kaupungin takaisin valloittamisen jälkeen kellotornista. Siitä saattaa hahmottaa kirkon keskiaikaisen rakennuksen alue oikealla (= etelä-) puolella olevan väliseinän vasemmalla puolella ja hiukan kuvaajaa lähinnä olevasta itäseinästä länteen. Kirkkoa ei ehditty suunnitelmista huolimatta saada uudelleenrakennetuksi ennen kaupungin luovuttamista uudelleen ja rakennusraunio onkin rappeutunut tähän päivään mennessä surullisen näköiseksi, kaatopaikkana käytetyksi raunioksi. – Valokuva E. Kartano 1941.

sä kirjeessään vuodelta 1449 paavi nimittäin mainitsee, että herra Karl oli vaikuttanut huomattavan ja juhlallisen kirkon saamiseen valmiiksi.

Viipurin kivisen kaupunginkirkon rakentaminen lienee tapahtunut joinakin kesäkausina vuosien 1435 ja 1445 välissä. Vain 30–40 vuotta myöhemmin, toukokuussa 1477 se kuitenkin kärsi pahoja vahinkoja kaupungin tuhoutuessa tulipalossa. Silloin ovat ainakin puiset vesikaton rakenteet palaneet ja tiiliholvit vaurioituneet. Viime mainitun voi päätellä niistä (kalkkimaalaus?)teks-teistä, jotka maalattiin paloa seuranneen korjaustyön muistoksi kirkon ”pylväisiin” eli pilareihin ja jotka merkittiin muistiin luultavasti 1560-luvulla. Tekstien joukossa nimittäin mainittiin holvien (testudo) muuraaminen. Saman lähteen mukaan korjaustyö valmistui vuonna 1494.

Kirkon alkuperäinen ja palon aiheuttamien korjausten jälkeinen ulkoasu tunnetaan hyvin heikosti, sillä myöhemmät vuosisadat eivät ole kohdelleet rakennusta hellästi. Tarkimmat tiedot saatiin vuonna 1913 tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa ja niihin liittyvissä rakennusarkeologisissa tutkimuksissa. Kirkkorakennuksen runkokuoneen, siis kirkkosalin, ulkomitat ovat olleet noin 37 x 19,5 ja seinien vahvuus vain 1,5 metriä. Seinien ohuus on saat- tanut vaikuttaa siihen, etteivät edellä mainitut holvit kestäneet vuoden 1477 palossa, vaan ne jouduttiin muuraamaan uudelleen.

Viipurin kaupunginkirkonraunio ja kellotorni. – Valokuva M. Hiekkänen 1991.

Ainakin vuonna 1494 valmiiksi korjattu kirkko oli kolmilaivainen. Pilari- pareja oli peräti kuusi, enemmän kuin muissa kirkoissa Turun tuomiokirkkoa lukuun ottamatta. Pilarien rakenne oli Suomen oloissa loistokas, sillä ne koostuivat päällekkäin muuratuista, pohja- alaltaan kahdeksankulmaisista kalkki- kivilaaioista. Raaka-aine lienee tuotu jostakin Tallinnan lähellä olevasta lou- himosta. Rakennuksen ovista ja ikku- noista tiedetään vähän ja sama koskee päätykoristelua. Myös sakariston ja ase- huoneen rakenne tunnetaan huonosti.

Huolimatta niukoista tiedoista muo- dostuu mieleen kuva kivikirkosta, joka jo 1435–1445 saamassaan alkuperäi- sessä asussaan oli vaikuttavampi kuin esimerkiksi Mynämäen kirkko, johon sitä voi verrata suuruudeltaan. Vuosi- sadan lopun uudistusten jälkeen se lie-

nee ollut laadultaan samanvertainen Naantalin luostarikirkon, Hollolan kirkon ja Lohjan kirkon kanssa. Vain Turun tuomiokirkko oli piirteiltään rikkaampi. Rakennuksen hahmo on heijastanut Viipurin nousevan kauppakaupungin porvariston vaurautta ja rikkaiden linnanpäällikköjen kunnianhimoa.

Reformaation aikakaudella 1500-luvulla kirkkorakennus toisaalta kärsi paloista ja varainpuutteen aiheuttamista ongelmista, mutta toisaalta se myös kohosi arvoasemassa tuomiokirkoksi. Piispa Mikael Agricola on saatettu haudata kirkkoon huhtikuussa 1557. Seuraava vuosisata oli kirkkorakennuksen kukoistusaikaa Stolbovan rauhansopimuksen 1617 jälkeen ja Viipurin hiippakunnan aseman vakiintuessa vuoden 1618 jälkeen. Vuonna 1628 sattuneessa kaupunginpalossa se tosin kärsi pahoja vaurioita, mutta sitä seuranneissa korjauksissa se sai aivan uuden arkkitehtonisen hahmon. Muun muassa rakennuksen runkokuonetta laajennettiin huomattavasti erityisesti pohjoiseen. Ikkunat ja oviaukot uusittiin kokonaan suuren osan seinistä saadessa tiilivuorauksen. Myös päätykolmiot on täytynyt uudistaa. Osin tässä asussa raunio näyttäytyy tänä päivänäkin.

Kirkkorakennuksen laajentamisen taustalla on täytynyt olla kaupungin väestön voimakas kasvu, sillä asukasmäärä oli vuonna 1617 noin 1 800 ja 1638 peräti 3 500.

Korjaustöiden käynnistäjä lienee ollut Viipurin piispa Olaus Elimaeus ja arkkitehtisuunnittelija ja työnjohtaja ehkä saksalainen muurarimestari Peter Holtgref. Korjaustyö lienee ollut valmis 1630-luvun loppuun mennessä.

Maaseurakunnan kirkon eli keskiaikaisen dominikaanikonventin kirkon alkuperäisestä hahmosta on vain vähän tietoja. Tärkeimmät piirustukset teki ennen vuosien 1828 – 1833 suuria uudistuksia taiteilija Elisabeth Euler – niitä voi pitää eräinä varhaisimmista Suomessa tietoisesti tehdyistä rakennusdokumentoinneista. Kuvan piirustuksessa on kirkon sisätilaa kohti länttä, missä näkyy lehteri ja länsi-ikkuna. Tilaa kattaa holvisto, jota näyttää kantavat vapaasti seisovat pylväät. Tässä taiteilija on kuitenkin erehtynyt, sillä todellisuudessa ruodeholvit oli muurattu seinissä kiinni olevien porraspilasterien varaan (ks. tämän julkaisun artikkelin Uusia kaivaustutkimuksia, uusia tutkimustuloksia, Viipurin keskiajan kuva muuttuu, kuva 3). Lattia peittyy kauttaaltaan hautakiviin, joiden katkelmia vielä on jäljellä ja tutkimatta kirkkorakennusraunion seinissä. – Valokuva Museovirasto.

Viipurin piirityksessä 1710 tuomiokirkko kärsi pahoja vaurioita ja se siirtyi ortodoksisen kirkon haltuun. Sen käyttö luterilaisena tuomiokirkkona päättyi. Aivan 1700-luvun lopussa myös ortodoksinen kirkko hylkäsi sen ja rakennus paloikin 1793. Vuosina 1805–1809 se muutettiin viljamakasiiniksi ja tällöin se menetti kokonaan keskiaikaisen ulkonäkönsä. Vuonna 1910 vietetyn Viipurin valloituksen 200-vuotisjuhlien yhteydessä viritettiin ajatus rakennuksen muuttamiseksi uudelleen ortodoksiseksi kirkoksi. Näin tapahtuikin vuonna 1913, mutta jo 1918 se pienin sisustusmuutoksin vihittiin luterilaiseksi kirkoksi, jollaisena se oli itsenäisyyden kaksi ensimmäistä vuosikymmentä.

Neuvostoliiton terroripommituksissa helmikuussa 1940 kirkko tuhoutui. Siitä lähtien se on ollut rappeutuva raunio, jota kohtaan kaupungin uusi hallinto ja asukkaat eivät ole tunteneet mainittavaa kunnioitusta. Kuluvana vuonna 2005 se ympäristöineen on edelleen huonossa hoidossa.

Dominikaanikonventin kirkko

Viipurin dominikaanikonventti voidaan tulkita viimeaikaisten arkeologisten tutkimusten perusteella sijoitetun alun perin kaupunginrajan ulkopuolelle. Kun kaupunkia ympäröimään suunnitellun muurin linjausta määriteltiin 1470-luvulla, otettiin konventin asema huomioon. Muuri tuli sulkemaan kompleksin kaupungin alueelle. Tästä johtuneen, että kaupungin asemakaavakartassa vuodelta 1638 voi huomata kaupunginmuurin muodostavan loivahkon pussimaisen ulokkeen konventin eteläpuolelle. Ainoa näkyvä maamerkki kaupunginmuurista on niin sanottu Raatitorni, joka aikoinaan, ehkä 1500-luvun lopulla muutettiin dominikaanikirkosta kaupungin suomalaisen väestönosan kirkoksi muutetun temppelin kellotapuliksi.

Dominikaanien konventistakaan ei maanpinnan yläpuolella näy nykyisin kuin sen kirkon raunio. Edes rakennusten sijaintia ei tiedetä historiallisten lähteiden perusteella eivätkä arkeologiset tutkimuksetkaan ole asiaa valaisleet riittävästi. Vaihtoehtoja sijainnille on käytännössä vain kaksi nimittäin kirkon etelä- tai pohjoispuoli. Vuoden 1638 kartassa on kirkon eteläpuolelle merkitty verraten säännöllisenmuotoinen, noin 25–30 metrin levyinen avoin kenttä. Se on voinut olla konventtirakennusten keskelle jäänyt alue sikäli kuin on noudatettu benediktiinisääntöä. Kiinnostava tieteellinen ongelma ei kuitenkaan ratkea ilman tulevaisuudessa tehtäviä ja huolellisesti suunniteltuja arkeologisia kaivauksia.

Viipurin dominikaanikonventti oli Turun keskiaikaisen hiippakunnan toinen ja samalla viimeinen tämän sääntökunnan tukikohdista – ensimmäisenä hän dominikaanit saapuivat Turun seudulle vuonna 1249 ennen hiippakunta-

Viipurin maaseurakunnan kirkko auringonpaisteessa vuonna 1933.

kaupungin perustamista. Viipurin konventin perustamiseen antoi luvan paa-
vi Bonifacius IX helmikuussa 1392. Tarkkaa perustamisajankohtaa luvan
saamisen jälkeen ei tiedetä, mutta ensimmäinen konventtikirkko lienee ra-
kennettu 1390-luvulla.

Konventti sai 1400-luvulla useita avustuksia, joista mainittakoon Muolaan
kirkkoherra Henrik Makerlanderin testamenttirahat ja linnanpäällikkö Karl
Knutssonin Paulan tila.

Konventin ensimmäinen puukirkko on saattanut joutua tulen nielaisemak-
si edellä mainitussa hyökkäyksessä vuonna 1411. Samoin on järjestyksessä
ehkä seuraava puukirkko tuhoutunut melko varmasti kaupunginpalossa 1477.
Tämän jälkeen konventin johto käynnistikin kivikirkon rakennushankkeen.
Vain noin neljässä vuodessa valmistunut rakennusrunko oli Turun tuomio-
kirkon ja Naantalin birgittalaiskirkon jälkeen Suomen kolmanneksi pisin, ul-
komitaltaan peräti noin 42,5 metriä. Kirkkosali oli kuitenkin poikkeukselli-
sen kapea, leveydeltään vain hiukan yli 10 metriä, joten tilantuntu oli var-
mastikin käytävämäinen.

Rakennus ei kuitenkaan ulkoa näyttänyt mainittavan kapealta, sillä sen pohjoisosassa, saman katon alla oli noin kahdeksan metrin levyinen erillistilojen sarja. Kirkon kokonaisulkoleveys oli 20–21 metriä. Sisätila oli yksiläivainen ja jäsennetty seinäpilareilla viiteen holvialaan. Holvit oli lyöty tiilistä tähti-holveiksi. Kokonaisuus on luultavasti muistuttanut hyvin paljon vuoden 1500 tienoilla rakennettujen Ulvilan ja Maskun kirkkojen sisätilaa.

Rakennuksessa oli useita sisäänkäyntejä, joista koristeellisin on saattanut olla länsiportaali. Erään 1800-luvun alun piirroksen mukaan siinä on saattanut olla jopa reliefinä muotoiltuja eläinaiheita, mikä on Suomen keskiaikaisissa kirkoissa muuten täysin poikkeuksellista. Ikkuna-aukot näyttävät vuonna 1943 tehtyjen rakennustutkimusten mukaan olleen suippokaarisia.

Kivisen dominikaanikirkon valmistumisaika käy Suomen oloissa poikkeuksellisen hyvin ilmi rakennuksen jonkin oviaukon yläpuolelle muuratus- ta luultavasti rakennusaikaisesta muistokivestä. Sen mukaan kirkko tuli valmiiksi vuonna 1481. Vähäiset rakennustyyllilliset ja -tekniset piirteet tukevat ajoitusta.

Kun ottaa huomioon, että aikaisempi puukirkko oli palanut 1477, on rakennussuunnittelun, materiaalien hankinnan, työn organisoinnin ja itse rakennustyön täytynyt olla hyvin tehokasta. Mitään ennen kuulumatonta tämä ei silti ole ollut, sillä keskiajan rakentaminen oli yleensäkin hyvin tehokasta päinvastoin kuin yleensä kuvitellaan. Konventin rakennuksia lienee sen sijaan muurattu kivistä vielä ainakin 1490-luvulla, mihin viittaavat eräät tiedot almujen keräämisestä tarkoitusta varten Liivinmaan ritarikunnan alueella, siis Baltiassa.

Kuninkaan uuden kirkkopoliitiikan takia joutuivat dominikaanit jättämään Viipurin konventtinsa 1530-luvulla. Jo seuraavalla vuosikymmenellä siellä näyttää olleen kruunun makasiini, mutta ainakin kirkko näyttää pian otetun uudelleen käyttöön. Suomalainen seurakunta nimittäin mainitaan vuonna 1575 sen yhteydessä. Myös ympäröivän maaseudun käsittävä seurakuntayhteisö oli köyhä ja kirkko jäi kokonaan tuomiokirkoksi muutetun ja laajennetun kaupunginkirkon varjoon. Vasta sitten, kun vauraat ruotsalaiset ja saksalaiset siirtyivät tuomiokirkon 1710-luvulla tapahtuneen hylkäämisen takia (ks. edellä) käyttämään vanhaan dominikaanikonventin kirkkoa, alettiin sitä koristella ja kunnostaa suuremmilla rahasummilla.

Ilmeisesti ei rahvaan haju kuitenkaan miellyttänyt kaupungin ylempää väkeä, joka rakennutti vuosina 1793–1799 oman kirkon nykyisen Torkkelinpuiston länsipäähän. Dominikaanikirkko jäi siis taas Viipurin ja sitä ympäröineen maaseurakunnan suomalaisen väestön käyttöön. Yhteisön varallisuus kuitenkin kasvoi ja 1828–1833 kirkkorakennus modernisoitiin kaikinpuolisesti keskiaikaisesta gotiikan piirteiden sävyttämästä hahmostaan. Sen ruo-

deholvit purettiin ja vesikatto laskettiin samalla kun ikkuna- ja ovijako muutettiin empire-tyylin ihanteiden mukaiseksi Suomen intendentinkonttorin suunnitelmien mukaan. Vuonna 1865 lisättiin vielä tiiliset eteiset. Uudessa muodossa kirkosta tuli yksi vaurastuvan Viipurin näyttävimpiä tunnuskuvia.

Viipurin suomalainen seurakunta pyrki kuitenkin saamaan itsenäisen aseman ja pois uudistetusta kirkosta – ehkä tilanahtauden takia. Maaseurakunnasta erillinen suomalainen kaupunkiseurakunta perustettiinkin 1881 ja vuosina 1889–1893 se rakennutti Torkkelinpuistoon tunnetun ja muistetun tiilikirkon, jota ensin sanottiin Uudeksi kirkoksi, sitten Agricolan kirkoksi ja viimein hiippakuntaudistuksen 1925 jälkeen Viipurin tuomiokirkoksi. Dominikaanikirkko jäi yksin maaseurakunnan käyttöön ja sen mukaisesti sen nimeksi vakiintui Viipurin maaseurakunnan kirkko.

Dominikaanikirkkoon osui Neuvostoliiton palopommi helmikuussa 1940 ja vain seinät jäivät pystyyn. Jatkosodan aikana käynnistettiin sen uudelleenrakentaminen ja kesäkuun 1944 mennessä oli jo vesikatto rakennettu.

Neuvostoliittolaiset muuttivat suomalaisten lähes valmiiksi rakentaman kirkon 1950-luvulla sähkötarviketehtaaksi, joka toimi aina 1989 sattuneeseen tulipaloon asti. Siitä alkaen rakennus on ollut surullisen näköinen rappeutunut raunio.

Fransiskaanikonventin kirkko

Viipurin” länsikylkeä” noudatteli yksi kaupungin pääkatuja, joka Karjaportin ulkopuolella muuttui Kannaksen kyliin ja viimein Novgorodin/Venäjän puolelle johtavaksi maantieksi. Tämän Karjaportinkadun vedenpuolelle perustettiin fransiskaanien hengellinen tukikohta kirkkoineen.

Fransiskaanikonventin tarkkaa perustamisaikaa ei tiedetä. Ensimmäisen kerran se mainitaan huhtikuussa 1403, jolloin sen gardiaani eli esimies Clemens oli todistajana eräässä Vadstenan birgittalaisluostaria koskevassa asiassa. Samalta vuodelta on toinenkin kirjallinen lähde. Siinä paavi määräsi, että Turun piispan, Upsalan tuomiokapitulin tuomiorovastin ja Tallinnan tuomiokapitulin dekaanin oli toimittava muun muassa konventin suojelijoina vääryyttä sitä tekeviä vastaan.

Nämä maininnat kertonevat vakiintuneesta tai ainakin vakiintumassa olevasta toiminnasta. Lieneekin perusteltua uskoa Viipurin fransiskaanikonventin saaneen perustamisluvan 1390-luvulla, siis suunnilleen samoihin aikoihin kuin dominikaanikonventti. On hyvinkin mahdollista, että perustaminen liittyi laajempaan poliittiseen toimintakokonaisuuteen Viipurin aseman vahvistamiseksi ja korottamiseksi Itämeren alueella. Tosin konventtia luonnehdittiin vuonna 1433 köyhäksi, mutta tämä saattaa olla hurskas kielikuva.

Dominikaanikonventin kirkon raunio Neuvostoliiton romahtamisen aikaan talvella 1991. Palossa 1989 tuhoutuneen ja sen jälkeen hylätyn rakennuksen alueella toimi tuolloin autoverstas. – Valokuva M. Hiekkänen tammikuussa 1991.

Jos arvio konventin iästä pitää paikkansa, lienee sen ensimmäinen, puinen kirkko pystytetty 1390-luvulla. Jo puoli vuosisataa myöhemmin on haaveiltu kivistä kirkosta. Tämä käy ilmi kirkkoherra Henrik Makerlanderin vuodelta 1445 olevasta testamentista, jonka mukaan hän toivoi, että konventti muurattaisiin kivistä. Toive liittyi luultavasti Turun hiippakunnassa juuri alkaneeseen kivikirkkojen rakentamiseen, jonka taustalla on voinut olla hiippakunnan johdon rakennuspoliittinen ohjelma.

Tiedot fransiskaankonventin kivikirkosta ovat mitättömän vähäiset. Niinpä viimeaikaisissa aineistoanalyysseissä on käynyt ilmi, ettei vuoden 1936 kaivauksissa löydetyksi oletettu rakennusjäännös olekaan kirkko. Myös vanhoista kaupunkikartoista saatavat tiedot ovat varsin tulkinnanvaraisia.

Rakennus näyttää kuitenkin olleen pohja-alaltaan suorakaiteenmuotoinen ja mitoiltaan ehkä noin 35 x 15 metriä – siis varsin suuri. Se lienee rakennettu aivan 1500-luvun alussa vuoteen 1520 mennessä.

Tuskin oli suuri rakennusponnistus saatettu loppuun, kun fransiskaanit karkotettiin konventistaan 1530-luvulla. Osa rakennuksista – ainakin konvent-

titupa – purettiin vuonna 1540 ja muita rakennuksia käytettiin varastotarkoituksiin. Myöhemmin alkoi kaupunki vuokrata vanhan konventin eri tiloja ulkopuolisille. Esimerkiksi vuonna 1560 oli eräs sen kellarirakennus vuokrala kultaseppä Mårtenilla ja vuonna 1652 sen alue oli kokonaisuudessaan valtaporvari ja kirkonisäntä Hans Schlegelin vuokraama.

Seuraavalla vuosisadalla konventin rakennuksia purettiin vähä vähältä mutta kirkkorakennuksesta ei ole erityisiä mainintoja. Joka tapauksessa siitä ei enää ollut maanpinnalle näkyviä jäännöksiä jäljellä 1900-luvulla. Muista rakennuksista niitä kyllä näkyi aina 1950-luvulle asti, jolloin neuvostoliittolaiset purkivat kaiken jäljellejääneen.

Loppusanat

Viipurin keskiaikaisten kivikirkkojen historia on ainutlaatuinen Suomessa. Niitä rakennettiin peräti kolme yhteen kaupunkiin – edes hiippakunnan pääkaupunkiin Turkuun niitä ei noussut kuin kaksi. Ne olivat myös suuria ja näyttävän näköisiä, erityisesti kaupunginkirkko. Toisaalta ne kokivat poikkeuksellisen kovia kohtaloita historian myöhempinä vuosisatoina: niitä muutettiin, ne paloivat, niitä purettiin ja mikä kohtalokkainta, ne joutuivat kokemaan rajakaupungin kirkot sotien hävityksinä. Kaupunginkirkon ja dominikaanikonventin kohtalot Talvisodasta alkaen ovat traaginen ja kansainvälisen oikeuden kannalta häpeällinen kertomus.

Viipurin keskiaikaiset kivikirkot ja niiden kohtalo

¹⁾ Ks. esim. M. Hiekkänen *Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden*. *Historisk tidskrift för Finland* 3/1994, 429–458; sama, *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku, A Systematic Classification and Chronology*, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja*, *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 101, Helsinki 1994 viitteineen ja kirjallisuusluetteloineen.

²⁾ Muista kuin keskiaikaisista kivikirkoista ks. O.-I. Meurman, Viipurin kirkot *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimitteita* 6, Helsinki 1983. Ks. myös M. Hiekkänen, Ruotsin Karjalan keskiaikaiset kirkot, Novgorodin Karjalan kirkot ja tsasounat, Viipurin kolme kivikirkkoa, *Viipurin linnaläänin historia II*, toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen, Lappeenranta 2004.

³⁾ J. Korpela, Viipurin linnaläänin synty, *Viipurin läänin historia II*, toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen Lappeenranta 2004; M. Hiekkänen, Viipurin lääni – rautakaudesta keskiaikaan, Karjalan synty, *Viipurin läänin historia I*, toim. Matti Saarnisto, Jyväskylä 2003a; sama, *Suomen kivikirkot keskiajalla*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2003b.

⁴⁾ Seurakunta sai vielä vuonna 1418 paavilta anekirjeen rakennustyön kustannusten kattamiseksi. Kirjeen hankkimiseen vaadittaviin toimenpiteisiin lienee ryhdytty välittömästi palon jälkeen.

⁵⁾ ...*construit et construi facit notabilemet solempnem ecclesiam*... Finlands medeltidsurkunder III nro 2791.

⁶⁾ M. Hiekkänen, Viipurin kirkot ja keskiajan viipurilainen, *Joulukannel* 2000, Helsinki; sama 2003b, 58, 244–247.

⁷⁾ G. Lagus, *Ur Wiborgs historia*, Wiborg 1893, 329; S. Heininen, Suomalaisen historiankirjoituksen synty, *Tutkimus Paavali Juusten piispainkronikasta, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia*, *Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar* 147, Helsinki 1989, 53.

⁸⁾ Kaivauksia on selostanut J. Rinne, Viipurin entinen tuomiokirkko I–III, *Suomen Museo XXI* 1914, 53–94.

⁹⁾ Turun tuomiokirkossakaan pilareita ei yhdellä kertaa rakennettu koko nykyistä määrää, vaan niiden luku kasvoi kirkkoa laajennettaessa. Hiekkänen 2003b, 202–206.

¹⁰⁾ M. Hiekkänen, Piispa Mikael Agricolan hautapaikka ja mahdollisuudet sen arkeologiseen tutkimukseen, *Agricola-symposiumi Turku 20.–21.9.2004 raportti*, toim. Ossi Tuusvuori, *Agricola-työryhmän julkaisuja* 1, Turku 2004, s. 51–59.

¹¹⁾ J. W. Ruuth & A. Halila, 1617–1710, *Viipurin kaupungin historia II*, Helsinki 1974, 105.

¹²⁾ Maistraatti oli vuonna 1628 kutsunut Holtgrefin valvomaan rakentamista Viipurissa. Gardberg 1988, 167.

¹³⁾ Ks. artikkelia Viipurin kaupunkikaivauksista käsillä olevassa kirjassa.

¹⁴⁾ Arkeologisista tiedoista ks. M. Hiekkänen, *De finska klostren under medeltiden*, *Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv*, *Hikuin* 20, Höjbjerg 1993.

¹⁵⁾ M. Hiekkänen, Turun pyhän Olavin konventti ja sen rakennusmuistot, *The Convent of St Olav and its Architectural Remains*, Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla, *Dominicans in Finland and around the Baltic Sea during the Middle Ages*, *Turun maakuntamuseo Turku Provincial Museum Raportteja Report* 18, Turku 2003, 89–104. Vuodelta 1249 on ensimmäinen maininta, mutta toki dominikaaneja on maahamme voinut saapua jo hiukan aikaisemminkin.

¹⁶⁾ A. Malin, *Der Heiligenkalender Finnlands, Seine Zusammensetzung und Entwicklung*, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia*, *Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XX*, Helsingfors 1925, 92–93.

¹⁷⁾ M. Hiekkänen, Näkökohtia Viipurin keskiaikaisista kaupunginkirkosta ja dominikaanikonventin kirkosta, *Suomen Unesco-toimikunnan julkaisusarja* 68, Helsinki 1994, 32–38.

¹⁸⁾ Kivikirkkojen rakentamisesta ks. M. Hiekkänen, Kivikirkkojen rakentaminen keskiajan Suomessa, *Tekniikan Waiheita* 2/1995, 25–35; sama 2003b, 28–45.

¹⁹⁾ K. Pirinen, Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia*, *Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar* 58, Helsinki 1956, 333.

²⁰⁾ Suunnitelmapiirustukset ja muut asiakirjat laati arkkitehti Anders Fredrik Granstedt.

²¹⁾ Suunnitelmat arkkitehti Martti Paalanen, 1942–1943.

²²⁾ Neuvonen 1994, 26.

²³⁾ Lagus 1893, 44.

²⁴⁾ Hiekkänen 1994a, 242 viitteineen.

²⁵⁾ J. W. Ruuth, Vuoteen 1617, *Viipurin kaupungin historia I*, Viipuri 1931, 195.

²⁶⁾ Neuvonen 1994, 27.